

MASHRAB SHE'RIYATIDA TASAVVUFİY DUNYO QARASHNING BADIY IFODASI

B.Barotov¹

Mas'ul muallif: Barotov Bahodir,
Osiyo xalqaro universiteti magistri.

Accepted: 08 August 2026

Published: 08 August 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Barotov, B.
MASHRAB SHE'RIYATIDA
TASAVVUFİY DUNYO
QARASHNING BADIY IFODASI / B.
Barotov // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 7, № 1. — B.
133–135.

1. Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk o'zbek mutasavvif shoiri Boborahim Mashrab (1657–1711) she'riyatida tasavvufiy dunyoqarashning badiiy ifodalanishi tahlil qilinadi. Mashrabning g'azallarida ilohiy ishq, vahdat ul-vujud falsafasi, fano va baqo tushunchalari, piri mu'gon timsoli kabi tasavvufiy kategoriyalarning poetik talqini o'rganiladi. Tadqiqotda Mashrab baytlarining mazmuniy-uslubiy tahlili orqali shoir ijodidagi tasavvufiy ramzlar tizimi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Mashrab, tasavvuf, vahdat ul-vujud, ilohiy ishq, fano, badiiy ifoda, she'riy tahlil, Mansur Halloj, piri mu'gon.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ СУФИЙСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ В ПОЭЗИИ МАШРАБА

Аннотация. В данной статье анализируется художественное выражение суфийского мировоззрения в поэзии великого узбекского суфийского поэта Боборахима Машраба (1657–1711). В его газелях исследуются поэтические интерпретации суфийских категорий, таких как божественная любовь, философия единства бытия (вахдат аль-вуджуд), понятия «фана» и «бака», а также образ наставника (пири муган). На основе смыслового и стилистического анализа бейтов раскрывается система суфийских символов в творчестве поэта.

Ключевые слова: Машраб, суфизм, вахдат аль-вуджуд, божественная любовь, фана, художественное выражение, поэтический анализ, Мансур аль-Халладж, пири муган.

THE ARTISTIC EXPRESSION OF THE SUFI WORLDVIEW IN MASHRAB'S POETRY

Abstract. This article analyzes the artistic expression of the Sufi worldview in the poetry of the great Uzbek Sufi poet Boborahim Mashrab (1657–1711). His ghazals are examined in terms of the poetic interpretation of Sufi concepts such as divine love, the philosophy of wahdat al-wujud (unity of existence), the notions of fana (annihilation) and baqa (subsistence), as well as the symbolic image of the spiritual guide (piri mughan). Through semantic and stylistic analysis of the couplets, the system of Sufi symbolism in the poet's work is revealed.

Keywords: artistic expression, poetic analysis, Mansur al-Hallaj, piri mughan, Mashrab, Sufism, wahdat al-wujud, divine love, fana.

Kirish. O'zbek adabiyotining eng yorqin vakillaridan biri bo'lgan Boborahim Mashrab (1657–1711) o'z davrining eng bahsli, eng g'ayritabiiy shoirilaridan biri sifatida adabiyot tarixida alohida o'rin tutadi. U nafaqat she'riy mahorat sohibi, balki tasavvuf falsafasining amaliy tajribasini hayotda va ijodda mujassamlashtirgan devona-shoir edi. Mashrab she'riyatini tushunish uchun uning tasavvufiy dunyoqarashini anglash zarur, chunki uning har bir bayti, har bir misrasi tasavvufiy ramzlar, ishoralar va tushunchalar bilan to'yingan.

Tasavvuf - islom madaniyatida shakllanib, insoning ruhiy kamolotini, Alloh bilan yaqinlashishni, nafsni poklashni va ilohiy haqiqatni kashf etishni maqsad qilgan falsafiy-diniy ta'limotdir. Bu ta'limot o'zining ko'p asrlik taraqqiyoti davomida boy istilohiy apparat, ramzlar tizimi va badiiy ifoda vositalarini ishlab chiqqan. Mashrab ijodida aynan shu tasavvufiy kategoriyalar she'riy matnning asosiy g'oyaviy-estetik yukini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi - Mashrab she'riyatidagi tasavvufiy dunyoqarashning badiiy vositalar orqali qanday ifodalanishini konkret baytlar misolida tahlil qilishdir. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, tanlangan baytlarning har biri tasavvufiy falsafaning turli qirralari - haqiqat bahri, vahdat ul-vujud, tavhid, fano va baqo, Mansur Halloj an'anasi - nuqtai nazaridan yaxlit tizim sifatida o'rganiladi.

Asosiy qism.

Mashrab she'riyatida tasavvufiy tafakkurning nazariy asoslari

Mashrab ijodi tasavvuf ta'limotining bir necha asosiy yo'nalishlaridan oziqlanadi. Birinchidan, u vahdat ul-vujud (borliqning birligi) falsafasini o'z she'riyatining markaziy g'oyasi sifatida qabul qilgan. Muhyiddin ibn Arabiy (1165–1240) tomonidan nazariy

jihatdan ishlab chiqilgan bu ta'limotga ko'ra, barcha mavjudot yagona Ilohiy Zotning tajallisi - ko'rinishidir. Mashrab bu g'oyani nafaqat falsafiy mulohaza sifatida, balki shaxsiy ruhiy tajriba - zavq va hol tarzida she'riy matnda ifodalaydi.

Ikkinchidan, Mashrab she'riyatida Mansur Hallojning (858-922) "Anal Haqq" ("Men - Haqman") da'vosi muhim o'rin tutadi. Halloj tasavvuf tarixida fano (o'zlikdan kechish) maqomiga yetib, o'zini Mutlaq Haqiqat bilan bir deb e'lon qilgani uchun qatl etilgan. Mashrab o'zini Hallojning ma'naviy vorisi sifatida ko'rib, uning qismatini o'z ijodiy va hayotiy yo'lining timsoli deb bilgan.

Uchinchidan, Mashrab ijodida piri mu'gon - may va mayxona ramzlari keng qo'llaniladi. Tasavvufda may (boda) - ilohiy ma'rifat, piri mu'gon - murshid yoki Ilohiy Haqiqatning o'zi, mayxona esa tariqa yo'li va ruhiy kamolot makoni sifatida talqin etiladi. Bu ramzlar klassik fors-turkiy she'riyatda keng tarqalgan bo'lib, Mashrab ularni o'ziga xos shiddatli, devonavorona uslubda qayta talqin qiladi.

Baytlarning tasavvufiy-badiiy tahlili

Haqiqat bahri va Mahshar ohi: kosmik masshtabdagi ruhiy tajriba

"Ohi sarding bo'lsa, Mashrab, oh urub Mahsharni buz, \nMohiyi bahri haqiqatga o'shal daryo kerak."

Bu baytda Mashrab tasavvufiy tajribaning ikki muhim jihatini bir-biriga bog'laydi: fano maqomidagi ruhiy quvvat va haqiqatga yetishish uchun zarur bo'lgan muhit. "Ohi sard" - sovuq oh, ya'ni dunyoviy hayotdan umidsizlik va nafs bilan kurashdan tug'ilgan chuqur ruhiy iztirobdir. Ammo Mashrab bu ohni o'zlik belgisi sifatida emas, balki ulkan kosmik kuch sifatida talqin etadi: bu oh bilan Mahsharni - qiyomat kunini buzish mumkin. Bu tasavvufiy mubolag'a (ig'roq) orqali shoir fano holatidagi ruhiy qudratning cheksizligini ta'kidlaydi.

Ikkinchi misrada "bahri haqiqat" - Haqiqat dengizi metaforasi keltiriladi. Tasavvufda haqiqat - zohiriy bilimdan farqli o'laroq, botiniy, ilohiy bilimdir. Bu dengizda suzuvchi "mohiy" - baliq esa solik (ruhiy yo'lchi)ning timsolidir. Mashrab baliqqa suv zarurligidek, haqiqat yo'lchasiga ham haqiqat daryo zarur deydi. Bu yerda daryo - ilohiy ma'rifatning cheksiz okeanidir. Badiiy jihatdan bu baytda istiora (baliq - solik), tashbeh (haqiqat - daryo), mubolag'a (oh bilan Mahsharni buzish) kabi vositalar qo'llanilgan bo'lib, ular birgalikda tasavvufiy g'oyaning ta'sirchanligini oshiradi.

Zohiriy ibodatga qarshi botiniy haqiqat: Makka va Ibrohim ramzi

"Yorsiz ham bodasiz, Makkaga bormoq ne kerak menga, \nboshimga urayinmi Ibrohimdan qolgan u eski do'konni."

Bu bayt Mashrab she'riyatidagi eng jasoratli, eng bahsli misralardan biri bo'lib, unda tasavvufning zohir va botin munosabatiga oid keskin pozitsiya ifodalangan. Shoir Makkaga - islom dinining eng muqaddas ziyoratgohiga borishni "yor" (ma'shuqa - Ilohiy Zot) va "boda" (ilohiy ma'rifat mayi) yo'qligida ma'nosiz deb hisoblaydi. Bu tasavvufning markaziy tezislardan biridir: tashqi ibodatning qobig'i ichki mazmun - ilohiy ishq va ma'rifatsiz bo'sh ko'rinishdir.

"Ibrohimdan qolgan eski do'kon" - Ka'ba uchun qo'llangan ifoda. Hazrati Ibrohim (a.s.) Ka'bani qayta tiklagan payg'ambar sifatida islom an'anasida hurmat bilan tilga olinadi. Ammo Mashrab Ka'bani "eski do'kon" deb atab, unga nisbatan g'ayritabiiy bepisandlik namoyon etadi. Bu tasavvufiy malomat - ataylab o'zini qoralash, tashqi ko'rinishni buzish orqali ichki haqiqatga e'tiborni qaratish usulini aks ettiradi. Mashrabning bu bayti Mansur Hallojning "Ka'bani yettilab tavof qilgandan ko'ra, bir yetimning ko'nglini ovlash yaxshiroqdir" degan mashhur fikri bilan hamohangdir. Shoir bu yerda islomni inkor etmaydi, balki zohiriy marosimchilikni ilohiy ishqdan ayro holda amalga oshirishni tanqid qiladi.

Tavhid falsafasi va gul-tikon antitezasi

"Bir Xudodin o'zgasi barcha g'alatdur, Mashrabo, \nGul agar bo'lmasa ilkimda tikonni na qilay?!"

Bu bayt Mashrabning tavhid - Allohning yagonaligiga bo'lgan qat'iy e'tiqodini ifodalaydi. Birinchi misra to'g'ridan to'g'ri tavhid aqidasi she'riy shaklda bayon etadi: Xudodan o'zgasi - barcha narsa, barcha mavjudot - "g'alat", ya'ni xato, aldamchi ko'rinishdir. Bu vahdat ul-vujud ta'limotining mohiyatidir: faqat Allohning Zoti haqiqiy mavjuddir, qolgan hamma narsa uning tajallisi, soyasi yoki vahmidir.

Ikkinchi misrada shoir gul va tikon antitezasidan foydalanadi. Tasavvufda gul - Ilohiy Jamol (Go'zallik), Ilohiy Haqiqatning ko'rinishi. Tikon esa moddiy dunyo, nafsiy qiyinchiliklar, dunyoviy azob-uqubatlarning timsolidir. Mashrab mantiqiy xulosa chiqaradi: agar qo'lmda gul (ya'ni Ilohiy Go'zallik, Haqiqat) bo'lmasa, tikonga (dunyoviy hayotga) yopishib turishning nima keragi bor? Bu ritorik savol orqali shoir tasavvufiy dunyoqarashning muhim printsiplarini bayon etadi: moddiy dunyo faqat Ilohiy Haqiqatga olib boruvchi vosita sifatida qimmatlidir; o'z-o'zicha u tikondek - achchiq va behudadir. Badiiy jihatdan antiteza (gul - tikon), ritorik savol va tasavvufiy istiora (gul - Ilohiy Jamol) bir-birini kuchaytiradi.

Vahdat mayi va Mansur Halloj an'anasi: fano tajribasi

"Vahdat mayi piri mug'on ilkidan ichdim, \nMansur kabi bohimni dorga tuta qoldim."

Bu bayt Mashrab she'riyatidagi tasavvufiy ramzlar tizimining eng zich, eng ko'p qatlamli namunalaridan biridir. Birinchi misrada uchta tasavvufiy kalit tushuncha jamlangan: "vahdat mayi" - borliq birligini anglash tajribasi, metaforik tarzda may (sharob) sifatida ifodalangan; "piri mug'on" - may sotuvchi pir, ya'ni ruhiy yo'l boshchi (murshid); "ilkidan ichdim" - bevosita ruhiy tajriba, ya'ni murshid qo'lidan ma'rifat olish. Tasavvufda may ichish - ilohiy ma'rifat bilan mast bo'lish, aqliy chegaralardan chiqib, zavqiy (ekstatik) holatga kirishdir.

Ikkinchi misrada Mashrab o'zini bevosita Mansur Halloj bilan tenglashtiradi. Halloj tasavvuf tarixida fano (o'zlikdan butunlay kechish) maqomiga yetib, "Anal Haqq" - "Men Haqman" deb e'lon qilgani uchun 922-yilda Bag'dodda dorga osilgan. Mashrab "bohimni dorga tuta qoldim" deb, Hallojning qismatini o'z qismati bilan parallellashtirib, fano holatidagi ruhiy tajribaning oqibatini - jamiyat tomonidan quvg'in qilinish, jazoga duchor bo'lishni - badiiy jihatdan ifodalaydi. Bu yerda Mashrab faqat she'riy obraz yaratmayapti, balki o'z hayotining haqiqiy tajribasini aks ettirmoqda, chunki u o'zi ham devonavorona harakatlari uchun bir necha bor jazolangan va oxir-oqibat qatl etilgan.

Lomakon - makonsiz makon: tasavvufiy ontologiya

"Arshning kungurasini ustida qo'ydim oyog'im, \nLomakondan joy olibman, bu makonni na qilay?"

Bu bayt Mashrab she'riyatidagi tasavvufiy ontologiyani eng yuqori cho'qqisini ifodalaydi. Birinchi misrada shoir Arsh - islom kosmologiyasida Allohning taxtini - oyoq ostiga qo'yganini da'vo qiladi. Bu tasavvufiy mubolag'a emas, balki fano fi-Alloh (Allohda yo'q bo'lish) maqomining she'riy ifodasi: solik ruhiy yuksalishning shunday darajasiga yetganki, hatto Arsh ham uning uchun bosqich - cho'qqi emas, balki oyoq ostidagi pog'ona bo'lib qolgan.

Ikkinchi misradagi "lomakon" - arab tilidan olingan tasavvufiy istilah bo'lib, "makonsizlik" ma'nosini anglatadi. Bu Ilohiy Zotning makon va zamonga sig'masligini, moddiy olam kategoriyalaridan mutlaqo ozod ekanligini bildiradi. Mashrab o'zining lomakondan - makonsizlikdan joy olganini aytib, ruhiy holatining moddiy olamdan butunlay ajralganligini ifodalaydi. "Bu makonni na qilay?" - ritorik savol orqali shoir moddiy dunyoni (makonni) fano tajribasidan so'ng ortda qolgan, endi keraksiz narsaga aylantiradi. Bu tasavvufiy tajribaning eng oliy nuqtasi - baqo bi-Alloh (Alloh bilan abadiy qolish) holatining she'riy ifodasidir.

Badiiy jihatdan bu baytda gradatsiya (Arsh → lomakon - tushunchalarning bosqichma-bosqich yuksalishi), antiteza (makon - lomakon), giperbolik istiora (Arshni oyoq ostiga qo'yish) va ritorik savol qo'llanilgan. Bu vositalar majmuyi tasavvufiy ontologiyani murakkab g'oyasini emotsional ta'sir kuchi yuqori bo'lgan she'riy shaklda ifodalashga xizmat qiladi.

Xulosa. Mashrab she'riyatidagi tasavvufiy dunyoqarashning badiiy ifodasini tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, Mashrab she'riyatida tasavvuf faqat mavzu emas, balki she'riy tafakkurning asosiy usuli, obrazlar tizimining yadrosi va badiiy uslubning belgilovchi omili sifatida namoyon bo'ladi. Shoir tasavvufiy tushunchalarni abstrakt falsafiy kategoriyalar sifatida emas, balki shaxsiy ruhiy tajriba - hol va zavq sifatida ifodalaydi, bu esa uning she'riyatiga alohida samimiyat va ta'sir kuchi bag'ishlaydi.

Ikkinchidan, Mashrab tasavvufiy ramzlar tizimini - may, daryo, gul-tikon, Arsh, lomakon, Mansur - ijodiy qayta talqin qiladi. U an'anaviy ramzlarga yangi emotsional bo'yoq, shaxsiy tajriba va devonavorona shiddatni qo'shib, ularni o'zbek she'riyatining organik qismiga aylantiradi.

Uchinchidan, tahlil qilingan baytlarda tasavvufiy dunyoqarashning barcha asosiy kategoriyalari - tavid (Allohning yagonaligi), fano (o'zlikdan kechish), baqo (Allohda abadiy qolish), vahdat ul-vujud (borliqning birligi), malomat (ataylab o'zini qoralash) - yaxlit va izchil tizim sifatida namoyon bo'ladi. Mashrab bu kategoriyalarni alohida-alohida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi, bir-biriga o'tuvchi ruhiy tajribaning turli qirralari sifatida ifodalaydi.

To'rtinchidan, Mashrabning badiiy mahorati tasavvufiy mazmunni she'riy shaklga o'girishda namoyon bo'ladi. U istiora, tashbeh, antiteza, mubolag'a, ritorik savol, gradatsiya kabi badiiy vositalarni tasavvufiy g'oyalarni emotsional ta'sir kuchi yuqori bo'lgan she'riy obrazlarga aylantirish uchun mohirona qo'llaydi. Natijada Mashrab she'riyati bir vaqtning o'zida ham falsafiy chuqurlikka, ham badiiy go'zallikka ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Mashrab. Devon. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1994.
- [2] Hasanov S. Mashrab hayoti va ijodi. - Toshkent: Fan, 1965.
- [3] Navoiy A. Nasoyim ul-muhabbat. - Toshkent: Fan, 1970.
- [4] Komilov N. Tasavvuf. - Toshkent: Movarounnahr-O'zbekiston, 2009.
- [5] Bertels Ye. Tasavvuf va tasavvuf adabiyoti. - Moskva: Nauka, 1965.
- [6] Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. - Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.
- [7] Hofizov N. O'zbek mumtoz adabiyotida tasavvufiy obrazlar. - Toshkent: Fan, 2003.
- [8] Yo'ldoshev Q. Mashrab she'riyatining poetikasi. - Toshkent: Akademnashr, 2011.
- [9] Eshonqulov H. O'zbek adabiyotida tasavvuf. - Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
- [10] Jalolov G'. Boborahim Mashrab va uning adabiy merosi. - Namangan: NamDU, 2015.